

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Одним з визначальних чинників успішного виконання вищою школою своєї високої місії з формування кадрового забезпечення процесу суспільного розвитку й задоволення освітніх потреб особистості студента є особистість викладача. Ця обставина висуває до нього цілу сукупність важливих вимог як стосовно його професійної компетентності, так і стосовно особистісних рис і якостей, його загальної і професійної культури. Серед множини цих якостей надзвичайно важливе місце належить такій специфічній характеристиці, як професійно-педагогічна культура. Її особливістю виступає те, що в дійсності вона характеризує не тільки особистість кожного конкретного викладача, але й навчальний заклад у цілому, його соціокультурний простір та соціально-психологічну ситуацію, характер взаємовідносин між учасниками навчально-виховного процесу, а відтак рівень підготовки фахівців, якість їх виховання та особистісного розвитку. Таким чином, саме від педагогічної культури викладачів залежить міра готовності випускників до успішного життя й діяльності, до реалізації свого творчого потенціалу.

Поняття педагогічної культури постає не тільки надзвичайно важливою категорією педагогічної теорії і практики, але й, на жаль, одним з ще вкрай недостатньо досліджених феноменом. Через це досить проблематичним стає сьогодні створення дієвої системи формування педагогічної культури, оцінки рівня її розвитку і належної корекції як невід'ємної і надзвичайно важливої складової загальної системи підготовки науково-педагогічного складу вищої школи підвищення його кваліфікації. Дійсно, поняття педагогічної культури протягом тривалого часу описувалося в педагогічній літературі в категоріях повсякденної свідомості й через це не претендувало на строгий науковий аналіз і пояснення. Під ним звичайно розуміли певну сукупність норм, правил поведінки, прояв педагогічного такту, педагогічної етики і володіння високим рівнем педагогічної техніки та майстерності, педагогічна грамотність та освіченість. Сьогодні ж, з усвідомленням величезної ролі педагогічної культури у виконанні освітою

своїї високої суспільної місії розпочалося активне дослідження її сутності, змісту та форм і засобів формування та ефективного застосування в навчально-виховному процесі.

Ці дослідження значною мірою стали можливі також завдяки активній розробці культурологічного підходу у філософії, соціології, педагогіці та психології. Водночас були виконані також і цілеспрямовані теоретичні та експериментальні дослідження, присвячені різним аспектам і напрямам педагогічної культури, в тому числі в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут». Зокрема, досліджуються актуальні питання професійної, світоглядно-методологічної, морально-етичної і художньо-естетичної, технологічної, комунікативної, духовної і фізичної культури особистості педагога, а також процесів трансформації педагогічної культури викладача у складну й цілісну систему загальної і професійної культури майбутнього фахівця.

Безсумнівна актуальність цієї проблеми та її визначальне значення для забезпечення якості освіти супроводжуються цілою низкою обставин, які істотно ускладнюють її успішне розв'язання.

Серед цих обставин слід вказати, по-перше, на загально визнану кризу світової системи освіти, по-друге, на відсутність належної базової психолого-педагогічної підготовки значної частини викладачів, що характерно особливо для вищих навчальних закладів інженерного профілю. По-третє, можливо, головною перешкодою на шляху формування і розвитку їх педагогічної культури стали ринкові відносини в освіті та породжувані ними прояви корупції і втрата певною частиною науково-педагогічного складу вищої школи ціннісного сприйняття своєї професії та розуміння своєї суспільної відповідальності за якість підготовки фахівців.

Про актуальність проблеми формування педагогічної культури у вищій школі, її високу теоретичну і практичну значущість свідчать роботи В. М. Гриньової, яка досліджує це явище стосовно майбутніх вчителів [1]. У свою чергу, О. В. Бондаревська підкреслює сутність педагогічної культури як суспільної і особистої цінності [2]. Істотний внесок у дослідження явища професійно-педагогічної культури викладача належить І. Ф. Ісаєву [3], В. Л. Беніну, В. Г. Кременю, Н. І. Ліфінцевій, Н. Мазуру, П. Щербаню та іншим. В їх роботах підкреслюється роль не тільки суто професійного, а й цін-

нісного значення педагогічної культури як основної характеристики особистості викладача вищої школи і характеристики ситуації у вищій школі.

Коли ж в системі життєвих цінностей викладача відсутнє ціннісне його ставлення до своєї професії та професійної діяльності, ніяка перепідготовка чи підвищення кваліфікації не будуть здатними сформувати у нього культури педагогічної діяльності. Ця теза уявляється тим більш справедливою, що існуюча система підвищення кваліфікації викладачів вищої школи, навіть не говорячи вже її надзвичайну заформалізованість, традиційно орієнтована на удосконалення їх знань у професійній сфері дисциплін, які вони викладають. Суто ж педагогічній та методичній складовим, не менш важливим елементам професійної діяльності викладача звичайно приділяється вкрай недостатня увага. Проблеми ж педагогічної культури взагалі лишаються осторонь.

Не випадково російський дослідник С. Г. Вершловський вказує з цього приводу, що сьогодні «виклики часу позначили зростаючу суперечність між традиційною системою підвищення кваліфікації, яка зберігала у цілому адаптивно-компенсаторну спрямованість, і необхідністю перебудови ціннісних основ діяльності педагогів. У якості нового підходу до оцінки якості професійної підготовки фахівця виступила *компетентність* як інтегральна характеристика, яка визначає його спроможність вирішувати професійні проблеми і типові професійні завдання, що виникають в реальних ситуаціях професійної діяльності з використанням знань, життєвого досвіду, цінностей» [4, С. 108].

На наше глибоке переконання, рівень розвитку цієї компетентності не може вважатися достатнім, якщо розв'язання педагогом не тільки типових, а й нестандартних, так званих проблемних ситуацій не спрямоване на успішне досягнення визначених цілей освіти. Серед них чи не найважливішою автор вважає уміння педагога прищеплювати інтерес учнів чи студентів до самого процесу навчання і до дисципліни, яку він викладає, формування і розвиток їх належної мотивації до навчання саме через цей інтерес і завдяки йому.

Це наше переконання можна підтвердити цілком справедливою думкою відомого американського філософа і педагога, теоретика і практика менеджменту Р. Акоффа, який глибоко впевнений, що «примушувати дитину вчитися – значить позбавити її задоволення від процесу навчання, що

принесе набагато більшу шкоду, ніж невміння вивчити якийсь конкретний предмет». За словами авторитетного вченого, «загально визнано, що добре запам'ятовується те, що ми прагнемо вивчити; і навпаки, погано засвоюється те, що нам не цікаво» [5, С. 193]. Таким чином, пробудити інтерес студентів до знань взагалі, до навчання як процесу оволодіння цими знаннями та до належного вивчення своєї навчальної дисципліни, зацікавити їх її важливістю і практичною роллю для успішного здійснення ними майбутньої професійної діяльності та для життя взагалі стає не просто одним із завдань викладача вищої школи, але й справжнім проявом рівня розвитку його педагогічної майстерності та професійної педагогічної культури.

Вважаємо при цьому за необхідне підкреслити таку тонку відмінність між педагогічною майстерністю та педагогічною культурою, яка, на перший погляд, майже непомітна. *Педагогічна майстерність* викладача забезпечує йому можливість такого характеру викладу ним навчального матеріалу, який дозволяє кожному студенту належним чином сприйняти і зрозуміти його. В той же час *педагогічна культура* допомагає викладачеві викликати інтерес студентів до цього матеріалу, дати їм можливість відчувати оволодіння ним як результат своїх власних, самостійних зусиль, самостійної інтелектуальної і пізнавальної діяльності, яка ж, до того, приносить їм глибоке задоволення і впевненість у своїх здібностях, силах і можливостях. Як свідчить практика, це ще й додатково активізує навчально-пізнавальну діяльність студентів.

Якщо педагогічна майстерність виступає вираженням технологічного, методичного аспекту діяльності викладача, то його педагогічна культура стає потужним спонукальним чинником емоційного аспекту діяльності студента. Завдяки впливу професійно-педагогічної культури викладача у студента виникає радість пізнання і зміцнюється впевненість у своїх силах і здібностях і посилюються переконання в можливості успішного досягнення своїх самих найскладніших цілей. Однак не слід і абсолютизувати наведені відмінності, оскільки в дійсності між рівнем педагогічної майстерності та педагогічною культурою викладач існує складна система різноманітних прямих і зворотних взаємозв'язків і взаємозалежностей. Можна стверджувати, що вони взаємно живлять і взаємно збагачують одне одного, підвищуючи загальний рівень професійної компетенції викладача і його ціннісне ставлен-

ня до професії. Однак педагогічна культура зумовлює сприйняття викладачем своєї професії та професійної діяльності як однієї з найважливіших життєвих цінностей та глибоке усвідомлення її істотної суспільної значущості.

Не випадково І. Ф. Ісаєв стверджує у зв'язку з цим, що «разом з визнанням соціальної цінності праці викладача педагогічна культура функціонує як якісна, професійна характеристика його діяльності. З розвитком вищої освіти, з початком становлення професорсько-викладацького корпусу професійно-педагогічна культура починає виступати об'єктивним показником умілості, професіоналізму, схильності викладача до педагогічної діяльності» [3, С. 284]. Однак вчений чомусь не підносить її до рівня однієї із власних життєвих цінностей самого викладача. На наше ж глибоке переконання, саме це й виступає основним атрибутом феномену педагогічної культури і водночас одним із спонукальних мотивів постійного її розвитку і вдосконалення. Більш того, кожному викладачеві, якщо він є справжнім педагогом, а не ремісником від освіти, необхідне чітке й глибоке усвідомлення того, що саме наявність і належний рівень розвитку його педагогічної культури власне і робить його педагогом. Педагогічній культурі притаманні також синергетичні властивості самоорганізації і саморозвитку.

Водночас можна підкреслити й таку безсумнівну значущість феномену самої педагогічної культури, яка полягає у тому, що вона дає змогу її носієві послідовно й системно прищеплювати загальну і професійну культуру своїм студентам і постійно розвивати її рівень. При цьому ефективність цього прищеплення і розвитку їх культури підвищується за рахунок того, що його здійснення має «м'який» характер, тобто коли воно відбувається непомітно, опосередковано, через вплив особистості викладача, його ставлення до своєї діяльності та до студентів, його манери спілкування, загальної і педагогічної культури. Системний характер впливу педагогічної культури викладача на особистісний розвиток студента виявляється, як ми зазначали раніше, у тому, «що разом з високоякісною фаховою підготовку студента він уміло й ненав'язливо допомагає їх особистісному розвитку. Така допомога може полягати у тому, що викладач навчає їх ставити перед собою достатньо складні й напружені цілі та успішно їх досягати, вибудовуючи раціональну стратегію і логіку спрямованої на це діяльності». Більш того, ми спеціально підкреслюємо, що «сама педагогічна культура дозво-

ляє викладачеві прищепити навички соціального оптимізму, здатність будь-яке складне завдання виконувати із задоволенням» [6, С. 49].

Сьогодні одне з основних завдань вищої школи полягає, за великим рахунком, у формуванні національної еліти, яка тільки й може розв'язати той складний комплекс проблем, які переживає Україна. Для цього така еліта має отримати не просто високу професійну і соціальну компетентність, загальну і професійну культуру, а й сформувати чіткі світоглядні позиції, моральнісні принципи і переконання. Щоб належним чином готувати фахівців на рівні справжньої еліти, науково-педагогічний склад вищих навчальних закладів сам повинен бути на рівні еліти. А це, на моє глибоке переконання, означає, що кожен викладач повинен бути високопрофесійним і висококультурним інтелегентом. Адже особистість може виховати тільки особистість. До того ж, саме представники науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів завжди цілком справедливо вважалися справжніми, найбільш типовими інтелегентами. Саме вони утворювали істинну еліту нації і щиро прагнули формувати еліту із своїх вихованців, вкладаючи в них не тільки знання, а й свою душу і серце, прищеплюючи їм культурно-духовні цінності.

Однак сьогодні, на жаль, це становище істотно змінилося. Хоча це слід вважати цілком природним і закономірним. Адже, як справедливо вважають В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський та М. І. Михальченко, «процес суспільного розвитку, частиною якого є процес формування і зміни еліт, можна характеризувати і як вертикальну, і як горизонтальну мобільність. Варто зауважити, ці процеси є близькими, але не одно порядковими. Якщо процес розвитку політичної еліти наголошує на аспекті політичного розвитку з особистісної і групової точки зору, коли характеризується вплив активної частини населення – еліти на владу, на діяльність мас, в цілому на політичне життя, то поняття «мобільність» більше за обсягом і охоплює не тільки один з аспектів політичного розвитку, а весь процес зародження, становлення, функціонування суспільства (стагнація, згасання, застій тощо), переміщення людей в сферах матеріального і духовного виробництва» [7, С. 75].

Але навіть у тому разі, якщо у своїх рефлексіях ми залишатимемося виключно у сфері актуальної проблематики педагогіки вищої школи, то її професорсько-викладацький склад повинен бути не тільки активним носі-

ем ідей інтелігентності, але й прагнути прищеплювати їх своїм вихованцям. Здатність і уміння прищеплювати їх, формувати і розвивати духовний світ студентства і є важливим показником рівня розвитку педагогічної культури кожного конкретного викладача і сили його педагогічного впливу на студентів. А саме цей його цілеспрямований системний вплив і виступає основним інструментом належного виконання всієї множини функцій професійної діяльності викладача – навчання, виховання, особистісного розвитку і соціалізації студента. Належне ж їх виконання можливе тільки за умови забезпечення системної цілісності всіх видів його діяльності, які у своїй єдності й сукупності прямих та зворотних взаємозв'язків утворюють загальну структуру професійної діяльності викладача (рис. 1).

Цікаво, що його аналіз дає нам змогу дійти цілком обґрунтованого висновку стосовно того, що, по-перше, саме завдяки системі взаємозв'язків і взаємозалежностей між складовими професійної діяльності викладача вищої школи забезпечується її цілісність. По-друге, ця система свідчить про те, що визначальною вимогою формування справжньої педагогічної культури має бути не просто гармонійне поєднання у його професійній діяльності всіх без винятку її складових, а бездоганне виконання кожної з них.

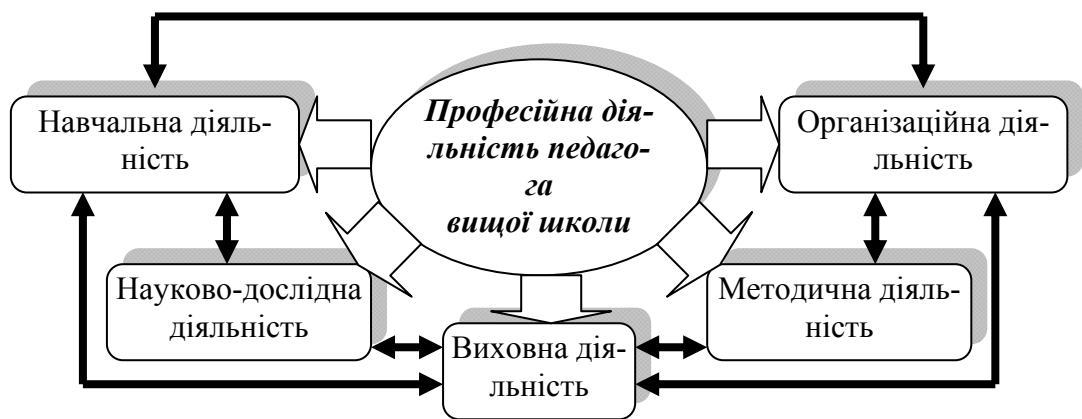

Рисунок 1 – Структура професійної діяльності педагога вищої школи

Дійсно, навчальна діяльність викладача не може бути повноцінною, якщо він не здійснює активних наукових досліджень. Адже їх результати дають йому можливість як постійно оновлювати навчальний матеріал своїх лекцій, так і залучати до наукової роботи студентів, що являє собою один з

найефективніших засобів мотивації їх навчання. Крім того, за результатами досліджень викладач отримує можливість готувати і захищати кандидатську і докторську дисертації, публікувати наукові статті та монографії, виступати з доповідями на наукових конференціях. А це сприяє його визнанню у світі професіоналів, що посилює і його авторитет серед студентів, а відтак і його виховний вплив на них, насамперед вплив особистості.

Здійснення наукових досліджень дозволяє педагогові переосмислити сутність, зміст і структуру навчального матеріалу дисциплін, які він викладає студентам, і свідомо удосконалювати методику його викладу, готувати якісне навчально-методичне і науково-методичне забезпечення процесу вивчення студентами цього матеріалу та його глибокого розуміння і засвоєння. Слід зазначити й ту обставину, що здійснення науково-дослідної діяльності може дисциплінувати людину та її сприяє підвищенню культури її мислення. Це позитивно позначається на змісті і характері всієї організаційної діяльності цієї людини як викладача, а отже і на рівні її педагогічної культури.

Слід нагадати також, що педагогічна діяльність має чітку гуманістичну спрямованість. В той же час історично через низку об'єктивних обставин склалося так, що у вищих навчальних закладах, в першу чергу інженерного профілю, істотного поширення отримав технократичний характер мислення і певне нехтування гуманістичним смислом освіти. Основною причиною цього стало те, що значну частину їх науково-педагогічного складу являють собою випускники цих же навчальних закладів, які, на жаль, не отримали свого часу належної психолого-педагогічної підготовки. Усвідомлення обмеженості та істотних хиб цієї ситуації призвело свого часу до сплеску досліджень і впровадження певних практичних дій, спрямованих на посилення гуманізації та гуманітаризації професійної, насамперед інженерної освіти.

Однак їх безсистемний характер фактично не забезпечив бажаного результату. Істотно більш корисним стало посилення психолого-педагогічної підготовки магістрів і аспірантів, впроваджене в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут», та щорічне проведення міжнародної Школи-семінару з інноваційних педагогічних технологій. Обмін думками та досвідом теоретичних досліджень і практичної діяльності між її учасниками дійсно активно сприяє формуванню і розвитку педагогічної майстерності і педагогічної культури у вищій школі.

Однак для того, щоб педагогічна культура не тільки сформувалася, але й затвердилася як одна з визначальних норм функціонування вищої школи, необхідно перш за все впроваджувати нормально-етичні принципи й потребу дотримуватися їх як імператив всієї діяльності і поведінки кожного педагога. Водночас це означає рішуче викорінення будь-яких проявів корупції, що як іржа роз'їдає систему освіти і зводить нанівець зусилля тих педагогів, які ще вважають своєю місією формування кожного студента як професіонала та особистості, а не роблять із своєї діяльності різновид кримінального бізнесу.

Без послідовного впровадження і рішучого затвердження принципів і норм педагогічної культури практично неможливою стають розробка і тим більш практичне використання нової освітньої парадигми, яка тільки і може подолати сучасну кризу освіти й узгодити її цілі, зміст і характер з новими реаліями та суспільними очікуваннями. На наше глибоке переконання саме ця парадигма буде здатна максимальною мірою задовольнити освітні потреби особистості студента, водночас м'яко й ненав'язливо допомагаючи йому ці потреби більш чітко визначити та усвідомити.

Таким чином, педагогічна культура вищої школи виступає важливим чинником і визначальною передумовою успішного розв'язання нею своєї суспільної місії і затвердження свого місця в соціокультурному просторі.

Список літератури: 1. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти). – Харків: Основа, 1998. – 300 с. 2. Бондаревская Е. В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность // Педагогика. – 1999. – № 3. – С. 37–43. 3. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с. – (Высшее образование). 4. Вершловский С. Г. Теоретические и организационные проблемы постдипломного педагогического образования // Педагогика. – 2010. – № 5. – С. 108–115. 5. Акофф Р. Акофф о менеджменте / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2002. – 448 с. (Серия «Теория и практика менеджмента»). 6. Пономарьов О. С. Професійна культура педагога: навч.-метод. посібник / О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський, О. А. Ігнатюк, М. П. Згурська. – Харків: НТУ «ХПІ», 2011. – 198 с. 7. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.